Viite: Eduskunnan työelämä- ja tasa-arvovaliokunnan asiantuntijakuuleminen valtioneuvoston ihmisoikeuspoliittisesta selonteosta (VNS 10/2021 vp); teemana työelämä, tasa-arvo ja yhdenvertaisuus

Asia: OTT *Merja Pentikäisen* asiantuntijalausunto (huomioita) valiokunnalle 28.2.; kuuleminen valiokunnassa 1.3.2022; **Täydennetty lausunto 3.3.2022**

Huom. Valiokunnalle 28.2. lähetettyä lausuntoa on täydennetty 3.3. ja nämä täydennykset näkyvät tekstissä alleviivattuina.

Kiitän mahdollisuudesta lausua asiassa ja haluan nostaa esiin seuraavia näkökohtia (huomioiden valiokunnan työn fokuksen):

- **Ihmis- ja perusoikeudet valiokunnan työn ytimessä**: Valtioneuvoston ihmisoikeuspoliittisen selonteon aihe – ihmis- ja perusoikeuksien toteuttaminen kansallisesti ja kansainvälisesti – on työelämä- ja tasa-arvovaliokunnan käsittelemien teemojen (mm. työturvallisuus, työvoima, työllisyys, tasa-arvo) ytimessä. Ihmis- ja perusoikeusnormeja ja niiden täytäntöönpanoa alleviivaavat valiokunnan käsittelemät tasavertaisuus ja syrjimättömyys (*principles of equality and non-discrimination*). Tämä tarkoittaa sitä, että ihmisoikeuksiin liittyviä kysymyksiä tulee aina tarkastella myös tasavertaisuuden ja syrjimättömyyden näkökulmasta. (Tässä lausunnossa tasavertaisuutta käytetään tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden yhdistävänä sateenvarjoterminä).

- **Ihmisoikeudet liittyvät metateemoihin**: Valtioneuvoston selontekoon on koottu laajasti ihmisoikeuksiin liittyviä näkökohtia. On tärkeää, että nykyisin sekä kansallisia että kansainvälisiä ihmisoikeuskysymyksiä käsitellään samassa yhteydessä. Usein samat kysymykset vähän eri painotuksin ovat merkityksellisiä sekä Suomessa että muissakin maissa. Kuten selonteossakin tuodaan esiin, ihmisoikeudet ovat tärkeä osa Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa ja kytkeytyvät moniin metateemoihin, kuten ilmastonmuutokseen ja laajasti kestävään kehitykseen. Kestävän kehityksen tavoitteista (SDGt) ja niiden alatavoitteista merkittävä osa (Tanskan ihmisoikeusinstituutin arvion mukaan yli 90 %) liittyy ihmisoikeuksiin. Selonteossa olisi voitu tuoda näkyvämmin esiin myös ihmisoikeuksien yhteydet sisäpoliittisiin ja valtion sisäisen turvallisuuden sekä yksilöiden turvallisuuden kysymyksiin. Ihmisoikeudet kytkeytyvät laajasti erilaisiin turvallisuuskysymyksiin valtioiden tasolta yhteiskunnan ja yksilöiden tasolle.

- **Työn ja työelämän muuttuminen**: Työ ja työelämä on ollut merkittävässä murroksessa erityisesti teknologian ja digitalisaation kehittymisen vauhdittamana. Monet työpaikat ovat vähentyneet, osin jopa kadonneet, kun tekniikka on korvannut ihmistyön. Vastaavasti uusia uuteen teknologiaan liittyviä työpaikkoja ja työnimikkeitä on syntynyt. Lisäksi globalisoituneilla markkinoilla ihmistyötä vaativa työ siirretään usein halvan työvoiman maihin. Koronapandemia ja muut kv. kauppaan negatiivisesti vaikuttavat asiat (kuten sodat ja konfliktit) ovat tuoneet paineita arvioida uudelleen tavaroiden saantiin ja

hankintaketjujen toimintaan liittyviä riskejä ja samalla myös valtion huoltovarmuuteen ja elintarvikeomavaisuuteen liittyviä kysymyksiä. On havahduttu esimerkiksi paikallisen työn ja lähituotannon tärkeyteen. Venäjän aloittama sota Ukrainaa vastaan mullistaa nyt merkittävästi näitä asioita ja pakottaa moniin uudelleenarviointeihin niin valtiotasolla kuin yrityksissäkin. Myös kestävän kehityksen vaatimukset vaikuttavat tähän dynamiikkaan.

- **Ihmisoikeudet ja työelämä**: Valtioneuvoston selonteossa ihmisoikeudet jäävät osin ylätasolle. Selonteko ei esimerkiksi tarjoa selkeitä tarttumapintoja ihmisoikeuksien merkitykseen työelämässä. Kansainväliseen oikeuteen kuuluvien ihmisoikeusnormien linkkien konkretisointi mm. käytännön työelämään vahvistaisi ymmärrystä ihmisoikeuksien merkityksestä ihmisten arjessa.

  Suomalaisen työelämän näkökulmasta esimerkiksi seuraavanlaiset ihmisoikeuksiin linkittyvät kysymykset ovat tärkeitä arkisessa työelämässä:

  - *Hengen ja terveyden suoja*:
    - Suomen lainsäädännössä huomiota on kiinnitetty erityisesti fyysisen terveyden uhkiin työelämässä. Mm. työn ja työelämän muutosten myötä henkinen jaksaminen on noussut merkittäväksi työhyvinvointi-kysymykseksi.
    - Kysymystä ihmisten suojaamisesta väkivaltaa vastaan työpaikoilla käsitellään mm. EN:n Istanbulin sopimuksessa. ILO:ssa on hyväksytty vuonna 2019 asiaa koskeva sopimus (ILO Convention No 190 on eliminating violence and harrassment in the world of work (voimaan kansainvälisesti 25.6.2021), jota Suomi ei ole vielä ratifioinut.
  - *Suoja epäasiallista kohtelua (häirintä, ahdistelu, kiusaaminen) vastaan*: epäasiallinen kohtelu on yleistä suomalaisilla työpaikoilla.
  - *Tasavertaisuus ja syrjimättömyys*: rakenteellinen syrjintä ja syrjivät toimintakulttuurit ovat merkittävä ongelma suomalaisessa työelämässä.
  - *Yksityisyyden suoja (ml. tietosuoja ja henkilötietojen turvallinen käsittely)*: erityisesti digitalisoituminen on merkittävästi kasvattanut tietosuojariskejä.
  - *Työn ja perhe-elämän (muun elämän) yhdistäminen*: mm. digitalisaatio ja koronapandemian myötä merkittävästi lisääntynyt etätyö ovat hämärtäneet työelämän ja muun elämän rajoja, mikä vaikuttaa ihmisten jaksamiseen.
  - *Kielto teettää työtä kielletyissä olosuhteissa (orjatyö, pakkotyö ja ihmiskauppa)*: vakavat ihmisten hyväksikäytön muodot työelämässä koskevat myös Suomea. Erityisiä riskitoimialoja ovat esim. siivous-, rakennus-, ravintola-, maatalous- ja marjanpoiminta-alat.
  - *Asianmukaiset työolot ja -ehdot*: mm. elämiseen riittävä palkka ja kohtuulliset työajat ovat työelämään liittyviä kysymyksiä Suomessakin.

- **Julkisen ja yksityisen sektorin työpaikat**: Työelämään liittyvien ihmis- ja perusoikeuksien toteutuminen tulee varmistaa sekä julkisen että yksityisen sektorin työpaikoissa. Julkisen sektorin tulisi toimia esimerkillisesti, mikä ei nyt useinkaan toteudu. Julkisen sektorin työpaikoissa tuntuu olevan paljon ihmisten työhyvinvointia ja työn tuottavuutta heikentäviä rakenteita ja toimintatapoja, mikä liittyy mm. johtamisessa oleviin ongelmiin.

- **Eri statuksilla työtä tekeviä tulee suojata**: Suomen lainsäädäntö antaa tehokkainta suojaa työsuhteisille työntekijöille. Työtä kuitenkin tehdään enenevässä määrin ei-työsuhteisesti, esim. vuokratyönä, ns. kevytyrittäjinä jne. *Ei-työsuhteisesti työtä tekevien tilanteeseen ja oikeusturvaan tulisi kiinnittää nykyistä enemmän huomiota.* Suomessa on myös kannustettu ja ohjattu ihmisiä työllistämään itsensä yrittäjinä. Näiden pienyrittäjien taloudellinen turva ja oikeussuoja tulee myös varmistaa.

- **Julkiset hankinnat & ihmisoikeudet & työelämä:** Ihmisoikeudet tulisi näkyä nykyistä paremmin julkisissa hankinnoissa. Käynnissä on ollut julkisiin hankintoihin liittyvä työllistämisvelvoitekokeilu (työllistämisvelvoite asetettu hankinnan ehdoksi). Koska julkisen hallinnon toimijoilla on erityinen vastuu varmistaa ihmis- ja perusoikeuksien toteutuminen, julkisissa hankinnoissa tulisi varmistaa kaikkien keskeisten työelämän ihmis- ja perusoikeuksien toteutuminen. Hankintayksiköissä ei yleensä tunnisteta julkishallinnon vastuita.

  Hansel Oy on äskettäin julkaissut *code of conductin* linjaamaan ihmisoikeuksia julkisissa hankinnoissa. On tärkeää varmistaa, että tällaisten linjausten kriteerit ovat mahdollisimman selkeät ja ymmärrettävät, jotta aidosti tuetaan sekä julkisten hankintojen että ihmisoikeuksien tehokasta toteutumista. Pk-yrityksillä pitää olla tosiasiallinen mahdollisuus osallistua kilpailutuksiin.

- **Yhteiskunnan integraatio & työelämä**: Yhteiskunnan integraation näkökulmasta (mm. yhteiskunnallisen polarisaation ja syrjäytymisen estämiseksi) ihmisten pääsemistä kiinni työhön pidetään yhtenä keskeisimmistä kysymyksistä. Tämä liittyy myös yhteiskunnan turvallisuuteen ja vakauteen. Mukaanpääsy yhteiskuntaan mm. työn kautta luo lojaaliutta yhteiskuntaa kohtaan. Lojaalius osaltaan heikentää myös esim. naapurivaltion mahdollisia pyrkimyksiä luoda epävakautta ko. valtiosta maahanmuuttaneita ihmisiä hyväksikäyttäen. Esim. Venäjä on käyttänyt tällaisia keinoja lähialueillaan. Työelämään integroitumisen merkitystä korostetaan myös EU-linjauksissa. *Ytimessä ovat syrjimättömät työmarkkinat. Suomessa syrjintä henkilöön liittyvien syiden (mm. alkuperä, sukupuoli, ikä) vuoksi on merkittävä ongelma, joka näkyy jo rekrytointiprosesseissa.* Tutkimuksinkin on osoitettu, kuinka esimerkiksi romani- ja venäläinen nimi johtaa usein syrjintään työnhakutilanteissa. Suomessa myös liian vaativat kotimaisen/kotimaisten kielen/kielten osaamisvaatimukset usein estävät maahanmuuttajataustaisten ihmisten pääsemisen kiinni työhön.

- **Digitalisaation ja uusien teknologioiden vaikutus**: Suomi haluaa olla digitalisaation ja teknisen kehityksen edelläkävijävaltioita. Siksikin on tärkeää, että digitalisaatio ja sen sekä mahdollisuudet että riskit nostetaan näkyvästi esiin valtioneuvoston selonteossa. Digitalisaatiolla voidaan vahvistaa työn tuottavuutta, mikä on tärkeää Suomen kaltaisessa maassa, jossa väestön huoltosuhde on haastava. Toisaalta digitalisaatio on tuonut myös uusia uhkia ihmis- ja perusoikeuksille, ml. tietosuojariskejä. Edellä todetusti digitalisaatio on myös mullistanut työelämää. Digitalisaatio tarkoittaa työelämän digitaitovaatimusten kasvamista. Ne, jotka hallitsevat nämä taidot pärjäävät työelämässä. Samalla digitaitovaatimukset myös marginalisoivat, jopa syrjäyttävät ihmisiä työmarkkinoilla. Lisäksi

koodareista on tullut monilla aloilla portinvartijoita. Iso ongelma on se, että koodauksen asiantuntijat eivät yleensä tunnista ihmis- ja perusoikeusvaatimuksia, mikä johtaa siihen, että julkishallintoon, yrityksiin ja työpaikoille luodaan tuotteita ja sovelluksia, jotka käytännössä johtavat ihmisiä syrjiviin käytäntöihin työpaikoilla ja asiakaspalvelussa. Digitalisaatio on mullistanut asiakaspalvelua niinkin, että digitaalisilla sovelluksilla ihmisiä on ohjattu palvelemaan itseään.

Suomalaista yhteiskuntaa muotoillaan tällä hetkellä voimallisesti julkisen hallinnon digitalisaatiohankkeilla, joita vetää mm. valtionvarainministeriö. Tavoitteeksi on asetettu julkisen sektorin teknologia- ja digitalisaatiokyvykkyyden nostaminen sekä julkisen ja yksityisen sektorin yhteistyön kehittäminen. *On huolestuttavaa, että tässä kehitystyössä tunnutaan uskottavan aika kritiikittömästi digitalisaation mahdollisuuksiin, eikä tunnisteta riittävästi digitalisaation synnyttämiä riskejä ja uhkia mm. ihmis- ja perusoikeuksille. Kehitystyöhön pitää saada mukaan vankkaa ihmis- ja perusoikeusosaamista sekä oikeuksiin liittyvää vaikutus- ja riskienarviointia.*

Digitalisoitunut yhteiskunta on myös mahdollistanut *digitaalisen häirinnän*. Tutkijoiden ja muiden asiantuntijoiden sekä poliittisten päättäjien työn häirinnästä on tullut vakava yhteiskunnallinen ongelma, johon on puututtava nykyistä päättäväisemmin.

Yhteiskunnan toimintojen laajamittainen digitalisointi altistaa yhteiskunnan vakaville turvallisuusuhille. Käynnissä oleva Ukrainan sota on osaltaan osoittanut, kuinka yhteiskuntaa voidaan halvaannuttaa kyberhyökkäyksin ja hakkeroinnein.

- **Yritysvastuu ja työelämä:**
    - *Yritysvastuusääntely*: Yritysvastuun vahvistamiseksi EU:n komissio julkaisi 23.2. tärkeän ehdotuksensa EU:n due diligence -sääntelyksi, joka koskee mm. ihmisoikeuksien huomioimista yritysten arvoketjuissa, erityisesti toimitusketjuissa. Suomessa on käsitelty myös kansallisen yritysvastuulain säätämismahdollisuutta. Yritysvastuusääntelyä on näkyvästi vahdittanut tarve puuttua ihmisoikeuksien heikentämiseen yritystoiminnassa ja laajasti yritysten arvoketjuissa. Käytännössä yritysvastuusääntelyllä halutaan puuttua erityisesti työelämän epäkohtiin ja vaikuttaa työntekijöiden kohteluun yritysten toimitusketjuissa. Tällaisella sääntelyllä valtiot käytännössä toteuttavat ihmisoikeuksiin liittyvää valtionvastuutaan turvata ihmisoikeuksia. Toimitusketjusääntelyllä halutaan puuttua erityisesti ihmisten vakavaan hyväksikäyttöön (kielletty lapsityö, ihmiskauppa, pakkotyö, systemaattinen syrjintä jne.) työelämässä.
    - *Valtionyhtiöt & ihmisoikeusvastuu*: Valtio-omistajalinkin vuoksi valtionyhtiöiltä odotetaan aktiivista roolia ja esimerkillisyyttä ihmisoikeusvastuun toteuttamisessa yritystoiminnassa. Suomessa olisi tärkeää vahvistaa tätä esimerkillisyyttä sekä valtionyhtiöiden omin että valtion omistajaohjausyksikön toimin.

- **Valtionvastuun ja ihmisoikeuksien osaaminen & ihmisoikeuksien täytäntöönpano:**
    - On tärkeää, että valtioneuvoston selonteossa alleviivataan valtion vastuuta aktiivisesti toteuttaa ihmis- ja perusoikeuksia (velvoite kunnioittaa, suojella ja edistää) ja korostetaan kv. ihmisoikeussitoumusten täytäntöönpanoa.
    - Suomi on laittanut täytäntöön hyvin puutteellisesti YK:n ihmisoikeussopimuksia. Erityisesti CEDAW-sopimuksen kansallinen täytäntöönpano on ollut heikkoa. (Allekirjoittaneen (vielä julkaisematon) selvitys Ihmisoikeuskeskukselle YK:n ihmisoikeussopimusten vaikuttavuudesta Suomessa osana kv. selvityshanketta (ns. *impact study*).)
    - Valtioneuvoston selonteossa toistetaan, kuinka tasa-arvo ja yhdenvertaisuus sekä syrjimättömyys läpileikkaavat Suomen ihmisoikeuspolitiikkaa ja toimia. Käytännössä ei kuitenkaan usein ymmärretä mitä tasavertaisuus ja syrjimättömyys tarkoittavat ja millaisia julkishallinnon toimia ne edellyttävät.
    - Suomen valtion kv. vastuun (valtionvastuu) näkökulmasta Suomessa on *riittämättömät rakenteet ja prosessit* (lainsäädäntö, täytäntöönpano, seuranta) ihmisoikeuksien toteutumisen, ml. syrjintään puuttumisen, varmistamiseksi työelämässä. Rakenteet ja prosessit ovat monimutkaisia eivätkä käytännössä anna ihmisille tehokasta oikeussuojaa.
    - Suomessa viranomaisten ja kansanedustajien yleinen ihmisoikeusosaaminen on huolestuttavan ohutta (ongelma nousi esiin mm. em. *impact studyssa*). *On selkeä tarve julkisen sektorin toimijoiden kouluttamiseen ymmärtämään valtionvastuun, ihmisoikeuksien ja perustuslain perus- ja ihmisoikeuksien edistämisvelvoitteen vaatimukset.*

Merja Pentikäinen

Oikeustieteen tohtori, kansainvälisen oikeuden, vastuullisuuden ja ihmisoikeuksien asiantuntija

merja.pentikainen(at)opiniojuris.fi

040 566 6695